

EKONOMIKAS ZINĀTNES ĪPATNĪBAS

ESEJA

Oļģerts Krastiņš
okrast@inbox.lv

Atslēgas vārdi: ekonomikas zinātne, zinātniskās darbības rezultāti

Šī eseja ir sarakstīta 2015. g. un HSN mājaslapā publicēta tā paša gada 4. aprīlī. Domājam, ka minētais gads un daži gadi pirms tā bija ekonomikas zinātnei vieni no grūtākajiem. Tas padarīja smagu esejas saturu un noskaņu. Nākamie divi gadi ir iezīmējušies ar zināmām pozitīvām virzībām, vismaz LZA darbībā. Tomēr, kā uzskata vairāki ekonomikas pētnieki, pamatproblēmas paliek neatrisinātas, un tās visumā ir tās pašas, kas bija 2015. gadā. Tādēļ esejas pamatdaļas ir mainītas un papildinātas ļoti maz, bet zināma virzība un cerība ir ieskicētas esejas beigās atsevišķā iedaļā.

No fizikas līdz filozofijai

Zinātnieki kopumā ir izveidojuši īpašu cilvēku sabiedrības darbības sfēru. Visas zinātnes ir apvienojušās, piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijā. Tajā pašā laikā atsevišķu zinātņu nozaru pētišanas objekti un metodes ir tik atšķirīgas, ka iegūto rezultātu salīdzināšana un vērtēšana apgrūtināta un salīdzināšanas rezultāti maz pārliecinoši. Tādēļ jāturpina diskusija par to, ko var un ko spēj katra zinātnes nozare un ko valsts un sabiedrība var no katras zinātnes nozares sagaidīt.

Lielākā daļa zinātņu savas atziņas un atklājumus iegūst, veicot pētījumus laboratorijās, ekspedīcijās, izmēģinājumu laucīņos un tamlīdzīgi. Te pieder gandrīz visas dabas un tehniskās zinātnes. Tās arī veido lielāko daļu no visiem zinātnes resursiem, patērē lielāko daļu no zinātnes finansējuma un dod lielāko daļu no sabiedrībai izmantojamiem rezultātiem. Tomēr ir arī zinātnes ar pavisam atšķirīgu ievirzi un rezultātiem. Kā spilgts pretstats ir jāmin filozofija.

Zinātnieks filozofs savam darbam sagatavojas, rūpīgi izstudējot savu priekšteču un

konkurentu darbus, pēc tam apsēžas (uz askētiska koka ķebļa) un domā. Ne eksperiments, ne pasīvs novērojums filozofijā nav iespējams, ja nu vienīgi citu zinātnes nozaru iegūto rezultātu pārdomāšana. Cik dziļa ir doma un cik plaša iztēle, kā domas izdodas sakārtot, no tā arī ir atkarīga filozofa darba novitāte un kvalitāte. Vēl ļoti būtiski ir perfekti pārvaldīt un konsekventi izmantot visus loģikas likumus. Ceļojot domu plašumos un labirintos, nekad nedrīkst sapīties pretrunās. Un filozofija ir viena no senākajām zinātnes nozarēm un nekad nav noliegta.

Zināma līdzība ar filozofiju, bet arī daudz atšķirību ir juridiskajām zinātnēm, humanitārajām zinātnēm un citām. Kopīgs ir tas, ka arī šīs zinātnes neizmanto eksperimentus. Laikam jau juristi bija pirmie, kuri ir teikuši, ka ar cilvēkiem nedrīkst eksperimentēt. Vēl kopīgs ir tas, ka šīs zinātnes nelieto vai reti lieto kvantitatīvās metodes, viņu darbos maz skaitļu, praktiski nav tabulu. Eksakto zinātņu pārstāvji par to savā laikā ir teikuši: "Zināšanas kļūst par zinātņi tad, kad tajās izdodas izmantot kvantitatīvās metodes." Un tomēr

arī tikko minētās zinātnes, tāpat kā filozofija, ir izturējušas vēstures pārbaudījumus.

Ekonomika tā pa vidu

Ekonomikas pētījumu objekts ir cilvēku saimnieciskās attiecības, stāvokļi, izmaiņas, tendences, sakarības starptautiskā, valsts, nozaru, mazāku teritoriju, uzņēmumu un mājsaimniecību līmenī. Kā mērījumus (indikatorus) izmanto statistikas vispārējos rādītājus (kopu, kopumu, dinamikas, sakarību, reprezentativitātes u. c.), kā arī ekonomikai speciāli izveidotus rādītājus (vērtība, peļņa, rentabilitāte, iekšzemes kopprodukts u.c.). Šo mērījumu rezultātus iegūst, sakārto un uzglabā statistika, grāmatvedība, socioloģija (aptaujas) u. c. Ekonomikas zinātnes pētījumu priekšmets ir statistikas un citu minēto avotu izveidotās datu bāzes, to mērķtiecīga specifiska izstrāde, salīdzināšana un izvērtēšana. Pētījumu metodes: viss statistikas metožu spektrs, kā arī makro un mikroekonomikas teoriju un hipotēžu kvantitatīvu pārbauzu procedūras.

Tātad ekonomikas zinātne kvantitatīvos rādītājus izmanto ļoti plaši, pat plašāk nekā vairums eksakto zinātņu. Kā jau minēju, ekonomika ir izveidojusi pat īpašu savas zinātnes apakšnozari — statistiku. Pēdējos gados uz patstāvīgas apakšnozares statusu pretendē ekonometrija. Praktisku vajadzību rosinātas, ir radušās matemātikas apakšnozares varbūtību teorija un matemātiskā statistika.

Tajā pašā laikā ir būtiskas īpatnības. Daudzās dabas zinātnēs, piemēram, bioloģijā, lauksaimniecībā un citur, pētnieks pats var piedalīties vai tieši veikt eksperimentus vai novērojumus laboratorijā, izmēģinājumu laucīņos vai citur. To rezultātus viņš var fiksēt kā kvantitatīvus sākotnējos datus. Ekonomikā šādu iespēju ir maz, un tikai tad, ja pētījums attiecas uz mazākajām ekonomikas šūniņām: mājsaimniecībām vai uzņēmumiem. Tad, vismaz teorētiski un dažreiz arī praksē, pats pētnieks var veikt tiešas aptaujas, iegūt kādus grāmatvedības datus un citus. Bet, ja ir

nodoms pētīt ekonomiku nozares vai valsts līmeni, pētnieks pats tiešā veidā vajadzīgo informāciju iegūt nevar. Tas ir pilnīgi neiespējami, ja pētījuma objekts ir starptautiskā ekonomika. Tad, gribot negribot, ir jāizmanto citu savāktie un apkopotie statistikas dati. Tos visbiežāk savākušas valsts vai valstu statistikas institūcijas, retāk — privātas informācijas sabiedrības. Tad ekonomists zināmā mērā nonāk filozofam tuvā situācijā. Pēc priekšteču un konkurentu sarakstītās literatūras un statistikas datu apgūšanas atliek apsēsties (uz dīvāna) un domāt.

Zinātnes pētījuma un atsevišķa zinātnieka veiksmi nosaka jauniegūtās atziņas — novitāte. Novitāti pagaidām pārliecinoši kvantitatīvi izmērīt nevar, kaut gan tiek izmantoti dažādi citējamības indeksi un tamlīdzīgi. Par novitāti runā, ja veiksmīgais pētījums maina zinātnieku un sabiedrības priekšstatus par pētīto objektu vai parādību un ietekmē turpmāko pētījumu gaitu.

Tie zinātnieki, kuri paši strādā laboratorijās, brauc ekspedīcijās vai citādi tieši piedalās vajadzīgās informācijas iegūšanā, veic ilgu un grūtu priekšdarbu, lai varētu cerēt uz jaunām atziņām. Toties šīs cerības jeb panākumu varbūtība ir samērā liela, jo šie zinātnieki iegūst tādu informāciju un faktus, kādu citu rīcībā nav. Zinātnieki, kuri ātri sēžas pie rakstāmgalda, lai izvērtētu citu savāktu kvantitatīvo informāciju, izcila talanta un retas veiksmes gadījumā panākumus var iegūt ātrāk. Toties varbūtība, ka panākumi būs vispār, ir daudz mazāka. Kaut vai tādēļ, ka darbs notiek ar vispārināmiem faktiem — statistikas datiem, par kuriem var domāt un domā daudzi. Bet problēma ir tik grūta, ka pārliecinošu rezultātu kā nav, tā nav. Varbūt tādēļ zinātnieki ekonomisti ātrāk par eksakto zinātņu pētniekiem iegūst pirmos panākumus (doktora grādu), bet vēlāk vai nemaz — augstākās atzinības. LZA līdz 2015. g. nebija neviena sociālo zinātņu pārstāvja, to skaitā ekonomista, kurš būtu apbalvots ar LZA Lielo medaļu.

Gūt lielus panākumus tikpat grūti kā ekonomikas zinātnē ir bijis socioloģijā, tiesību zinātnēs, pedagogijā un dažās citās LZA mazāk pārstāvētās zinātnēs, nosacīti šeit pieskaitot arī filozofiju. Meklējot, kas šīm zinātnēm kopējs, pirmais, ko pamanām — tajās nav iespējami eksperimenti. Arī individuālie pasīvie novērojumi ir apgrūtināti. Piemēram, socioloģijā veic izlasveida aptaujas, bet parasti aprobežojas ar atbildžu meklēšanu uz aktuāliem dienas jautājumiem. Ar aptaujām ir grūti vai pat neiespējami nodrošināt zinātnei nepieciešamo reprezentativitāti. Kaut arī izlases veido atbilstoši varbūtību teorijas prasībām, lielā nerespondence, kas bieži sasniedz un pārsniedz 50%, visus labos nodomus sabojā, jo nevar pieņemt, ka nerespondence ir nejauša. Humanitāro, tostarp vēstures, zinātņu priekšrocības, salīdzinot ar sociālajām zinātnēm, un atbilstoši ātrāk iegūstami panākumi varētu būt izskaidrojami ar to, ka šajās zinātnēs ir iespējami unikāli pasīvie novērojumi un to reprezentativitāte netiek prasīta. Tieši unikālākie atradumi šajās zinātnēs ir tie vērtīgākie.

Ekonomisti un citi līdzīgā situācijā strādājoši zinātnieki var palielināt varbūtību iegūt ko jaunu, izmantojot kādas jaunas vai šajā nozarē līdz šim nelietotas datu apstrādes metodes. Tādējādi oficiālās vai neoficiālās statistikas datus pētnieks var apstrādāt tālāk un pārveidot pēc saviem ieskatiem. Modernās elektroniskās datu bāzes ļauj piekļūt ne vien statistikas galīgajiem rezultātiem, bet arī dažādiem starprezultātiem. Piemēram, ja ir interese par valsti, kā starprezultāti būs dati pa nozarēm, pilsētām, novadiem, uzņēmumiem. Tieši šo datu atšķirīga apstrāde, citādi nekā to ir darījušas statistikas iestādes, palielina varbūtību saskatīt ko jaunu, kādas jaunas līdz šim nepamanītas atziņas.

Kā mērīt, ja metrs no gumijas?

Vēlreiz atgriezīsimies pie kvantitatīvajiem rādītājiem ekonomikas zinātnē. No daudziem skaitļiem, ar kuriem pārpilnas ekonomi-

kai veltītās grāmatas, samērā maz ir skaitļu naturālās mērvienībās: svars, garums, tilpums. Vairāk tādu ir pētījumos par atsevišķiem uzņēmumiem un nozarēm. Runājot par makroekonomiku, atzīmē iegūtās naftas un dabas gāzes daudzumus, zelta rezerves un vēl kaut ko. Tomēr vairums ekonomikas rādītāju ir izteikti vērtības, resp., naudas vienībās. Bet naudai nepiemīt tāda stabilitāte kā gramam, metram, sekunde, kuri vienmēr un visur ir vienādi un nemainīgi. Nauda ik dienas maina savu vērtību, kā to parāda ik dienas un ik stundas publicētie valūtu kursi. Ilgākā laika periodā (5–10 gadi un vairāk) nauda vienmēr savu vērtību zaudē. Ekonomistiem ir jāieņem strādāt ar šādu mērvienību, kura pati mainās. Grūti iedomāties, kā izmainītos fizika, ja grams kļūtu te vieglāks, te smagāks, bet dažu katastrofu gadījumā tik gaistoši viegls, ka jāmeklē cita svara vienība.

Šādos apstākļos ekonomisti mēģina izmantot pārrēķinus nemainīgās cenās, absolūto lielumu vietā lieto relatīvos, izvairās no salīdzinājumiem ilgā laika periodā u. c. Viss tas apgrūtina darbu, un iegūtajiem rezultātiem ir samērā īslaicīga vērtība. Pietiek palasīt latviešu ievērojamākā tautsaimnieka zinātnieka Kārļa Baloža ievērojamāko darbu “Nākotnes valsts”. Jau pēc dažām lappusēm nākas atzīt, ka skaitļiem vēsturiskās naudas izteiksmē, kuras vērtību šodien grūti iedomāties, ir grūti sekot. Var uztvert secinājumus, bet pierādījumi un pamatojumi “aiziet garām”. Varbūt tādēļ K. Baloža darbs tā arī paliek latviešu valodā neiztulkots.

Vai starp interesēm ir patiesība?

Ekonomikas zinātnei ir jāstrādā interešu konflikta apstākļos. Ar sabiedrības interesēm ir jārēķinās gandrīz visām zinātnēm. Un daudzu zinātņu rezultātus gaida turpat vai visa sabiedrība. Piemēram, medicīnas attīstību un jaunus, iedarbīgākus farmācijas līdzekļus. Ar pašu ekonomiku un, līdz ar to, tās zinātni ir daudz sarežģītāk. Kamēr vien pastāvēs darba dalīšana saimnieciskajos procesos, laikam

vienmēr veidosies dažādu interešu šķiras, labklājības grupas, teritorialā, etniskā un citas noslāņošanās.

Vēsturiskā interešu pretruna veidojās starp darba devējiem un darba ņēmējiem. Tagad plašsaziņas līdzekļi mēģina tādu veidot starp nodokļu maksātājiem un savāktu nodokļu izlietotājiem. Interesu pretrunas veidojas arī starp miljonāriem oligarhiem, vidējiem un mazajiem uzņēmējiem un pašnodarbinātajiem. Tāpat starp pilsētām un laukiem un tajos pārstāvētajām nozarēm.

Iedomāsimies, ka noticis pašreiz neiespējama. Ir izstrādāts valsts ekonomiskās attīstības matemātiskais modelis, un katru nakti var izskaitļot rītdien gaidāmo situāciju un vēlamo rīcību. Tāpat kā katru rītu saņemam kārtējo meteoroloģisko prognozi kārtējam un nākošajam dienām. Starpība tikai tā, ka laika prognozēšanā pagaidām nav jāņem vērā cilvēku vēlmes un intereses, bet ekonomikas optimizēšanā tas būtu vai pats galvenais. Vai hipotētiskais modelis izmantotu lineārās vai nelineārās programmēšanas idejas, vienalga tajā tā vai citādi būtu jāievada kāds optimalitātes kritērijs. Ievadot oligarhu intereses, iegūsim vienu ieteikumu, bet, paredzot samazināt nabadzību, — pavisam citu.

Kā tādā situācijā rīkoties ekonomistam zinātniekam? Vēl pirms gadiem trīsdesmit oficiāli mācīja, ka ekonomika ir politiska un līdz ar to arī ekonomikas zinātne ir politiska un partejiska zinātne. Zinātniekiem viss jāpēti un jārekomendē atbilstoši partijas interesēm. Mūsdienās partiju ir daudz, un par šīs zinātnes partejiskumu nerunā. Tomēr ir valdošās partijas un ir opozīcija. Valdošo partiju pārstāvju rokās ir finansu resursi, plašsaziņas līdzekļi, nozīmīgākie apbalvojumi un daudz kas cits. Ja zinātnieks strādā valdošo interesēs, viņa darbs tiek labāk samaksāts, novērtēts ar atzinībām un citādi veicināts. Ja darba rezultāti izrādīsies pretēji šīm interesēm, ir jārēķinās nonākt neodisidenta statusā un visu to pilnībā vai vismaz daļēji zaudēt.

Bet ja nu zinātnieks ekonomists tomēr vēlas palikt maksimāli neitrāls un objektīvs, tā sakot, meklēt patiesību? Tad laikam ekonomika būs jāuzlūko par kompromisu lauku un ekonomikas zinātne vismaz daļēji par kompromisu mākslu. Varētu mēģināt aplūkot galvenos mezglu jautājumus no dažādu interešu viedokļiem, noskaidrojot, cik šīs pretrīķības ir lielas, vai tās pieaug, vai samazinās (noslāņošanās pieaugot gan Latvijā, gan pasaulē!), un kādi kompromisi būtu iespējami. Kas notiks, ja darīs tā, un kas, ja darīs citādi. Optimizācijas uzdevumu ietvaros varētu mēģināt izmantot kādu kompromisa kritēriju kā svērto vidējo, sverot ar pagaidām nezināmiem interešu svāriem. Tas viss pagaidām ir tikai vīziju līmenī. Šī raksta ietvaros pašreiz ir skaidrs tikai tas, ka ekonomikas zinātnei ir jāstrādā sarežģītos sociāli politiskos apstākļos, jo tās pētījumu objekts arī ir sarežģīts un iekšēji vairāk vai mazāk pretrunīgs. Turklāt īsā laika posmā tas spēj būtiski izmainīties, piemēram, mainoties ģeopolitiskai situācijai pasaulē.

Kad darbs pabeigts

Pieņemsim, ka ekonomikas zinātniekiem ir izdevies iegūt kādus vērā ņemamus rezultātus. Kā tos īstenot? Dabas un tehniskajās zinātnēs var nostiprināt atklājumus un izgudrojumus, saņemt patentus, licences, autorapliecības u. c. Ekonomistiem nekas tāds nav paredzēts: ne Latvijā, ne citur.

Vienīgā droši pārbaudītā darbu rezultātu īstenošanas forma ir publikācijas. Atbilstoši saturam — starptautiskas vai nacionālas, atbilstoši apjomam — grāmatas, zinātniski raksti, konferenču materiāli vai citi.

Teorētiski nozīmīga darbu rezultātu īstenošanas forma varētu būt likumu, noteikumu, metodiku projekti. Taču te ir jāsaprot ar nopietnām, pagaidām neatrisinātām grūtībām. Pieņemsim, ka zinātnieki ir izstrādājuši praksei vajadzīgu metodiku un to pārbaudījuši ar reāliem aprēķiniem. Kā piemēru var minēt apmēram pirms 15 gadiem

Latvijas Statistikas institūta izstrādāto teritoriju attīstības indeksu aprēķināšanas metodiku un savā laikā aprēķinātos indeksus. Šo metodiku lieto un indeksus aprēķina līdz pat mūsu dienām. Tradīcijas neatļauj ar šādām izstrādātajiem zinātniekiem pašiem doties uz Ministru kabinetu. Vispirms tās jāsaskaņo valsts aģentūrā un pēc tam ministrijā. Jau aģentūras darbinieki dokumentā cenšas samazināt zinātnieku ieguldījumu un nostiprināt savējo. To pašu dara ministrijas ierēdņi. Rezultātā uz valdības sēdi metodikas izstrādātājus zinātniekus nemaz nezaicina un nav zināms, vai viņus tur vispār piemin. Katrā ziņā apstiprinātajos noteikumos vai metodikā par darba autoriem nekādas ziņas atrast nevar.

Tātad atliek vienīgi publikācijas.

Daži “kāpēc?”

Augstu novērtētais lieldarbs — enciklopēdiskais rakstu krājums “Latvieši un Latvija” iznāca 2013. gadā. Tajā ir ievietots arī raksts par Latvijas zinātni, zinātniekiem un viņu sasniegumiem. No ekonomistiem tur izdevās pamanīt tikai jau iepriekš minēto Kārli Balodi (ja kādu neesmu pamanījis, lūdzu atvainot!). Stingrs filtrs! To varētu vēl pastiprināt. Jau minētā K. Baloža ievērojamā grāmata “Nākotnes valsts” iznāca 1898. gadā Vācijā vācu valodā. Latvijas valsts tad vēl nemaz nebija. Varētu teikt, ka šī grāmata nepieder ne Latvijas valstij, ne Latvijas teritorijai, ne latviešu valodai. Tad secinājums būtu vēl stiprāks: Latvijā kaut cik vērā ņemamu ekonomikas zinātnieku līdz šim nemaz nav bijis. Varbūt, ka pārskata autors ir bijis pārlieku bargs kritiķis? Ja gribam tā teikt, tad mums rodas pienākums nosaukt tos, kurus šajā pārskata raktā, pēc mūsu domām, tomēr būtu bijis vajadzīgs pieminēt. Ar personām varētu tikt galā: piemēram, minēt tos, kuri ir bijuši ievēlēti Latvijas Zinātņu akadēmijā. Bez nopietniem darbiem, pēc savu laikabiedru vērtējuma par akadēmiķiem neievēl. Bet, kad vajadzēs nosaukt pašus darbus, kuri ir vai nu ietekmējuši sava laika zinātni, saimniecību vai saglabā-

juši savu vērtību līdz mūsdienām, vajadzēs nopietni padomāt.

Konstatējuši faktu, nonākam pie jautājuma “kāpēc?” Vai nu ekonomikas zinātnē nenāca neviens spilgts talants (mazā valstī tas varētu gadīties), vai šajā zinātnes nozarē ir ļoti grūti kaut ko nozīmīgu izdarīt? Meklējot pamatojumu pirmajam atbildes variantam, ir jāatzīmē, ka pēdējos 20 gados Latvijā visvairāk promocijas darbu ir aizstāvēts tieši ekonomikā, tur ir ienācis vairāk doktoru nekā jebkurā citā zinātnes nozarē. Ienākt ekonomikas zinātnē ir bijis interesanti un nav bijis grūti, un tas arī izmantots. Iznāk, ka tieši tālākais ceļš bijis ļoti grūts, un bieži tas pamests, aizējot pa kādu vieglāku un perspektīvāku ceļu. Uz nākamo “kāpēc?” atbildes meklētas jau iepriekšējās raksta iedaļās.

Tā Latvijā. Bet kā pasaulē? Par lielāko sasniegumu zinātnē parasti uzskata Nobela prēmiju. To piešķir kopš 1901. g., izraugoties kandidātus no vairākām zinātņu nozarēm. Ekonomikas starp tām nebija. Nobela prēmiju par darbiem ekonomikā zinātnē sāka piešķirt tikai kopš 1969. gada (pēc pusgadsimta!) no citiem līdzekļu avotiem. Un ir gadījies lasīt, ka šī papildus izveidotā Nobela prēmija prestiža ziņā nesasniedz sākotnējo.

Pie “kāpēc?” var pieskaitīt arī dažu zinātnes apakšnozaru transformāciju. Jau pirms vairākiem gadiem no ekonomikas zinātnes aizgāja demogrāfi, izveidojot savu patstāvīgu zinātnes nozari. Pašreiz ir vērojams statistikas apakšnozares atslābums ekonomikas fakultātes un tās nozīmes pieaugums Fizikas — matemātikas fakultātē. Vai statistika, papildināta ar kādu īpašvārdu (lietišķā, praktiskā?) kļūst par matemātikas zinātnes apakšnozari? Matemātikā statistika un varbūtību teorija tur jau ir.

Cita rakstura savādība. Kādreiz LZA sastāvā bija daudzi lieli un spēcīgi institūti. Pienāca laiks, un institūti vēlējās iegūt patstāvību. Spriežot pēc LZA Gadagrāmatām, kā pēdējais LZA institūts palicis tieši Ekonomikas institūts (2014). Sagādīšanās? Varbūt.

Bet zinātnisks pētījums bieži sākas, pamanot kaut ko neparastu un negaidītu.

Un pēdējais jautājums. Vai vispār gājām pareizo ceļu? Modernie uzņēmēji taču par grūtībām nerunā, bet tikai par panākumiem. Ja panākumu nav, tad vienkārši bankrotē un sāk kaut ko citu. Varbūt tā darīt arī zinātnē?

Ko varētu?

Darīsim tā: pagātni novērtējam, kādu to redzam, bet par nākotni domāsim, kādu to gribētu redzēt. Senči teica: “Sāksim ar mazumiņu!”, tagad saka, ka jāredz galvenais. Mūsu kompromiss: ko varētu izdarīt reāli un bez atlikšanas.

1. Kā jau pēdējā desmitgadē vispār pieņemts, varētu sākt ar ārzemju pētnieku pieredzi. Kādos doktoru semināros kopā nevis ar doktorantiem, bet jau ar esošajiem doktoriem, kuri domā turpināt darbu zinātnē, apspriest un izpētīt ar “jaunajām” Nobela prēmijām izcelto ekonomistu darbu īpatnības. Kā tur izvēlētas tēmas, kādi dati izmantoti, kā tie iegūti un pārbaudīti, kā veikta datu papildus apstrāde, ja tā ir darīta, kā iegūti un pamatoti secinājumi. Varbūt ir kas tāds, kas mums nemaz nenāk prātā? Kas kopējs ar citu, radniecīgu zinātņu darbiem un kas pavisam atšķirīgs?
2. Izvairīties no vienas valdošās pozīcijas atbalstīšanas (veiksmes stāsti), vienlaikus arī no visu noliedzoša jaundisidentisma. Plašāk izmantot variantu salīdzināšanas metodes. Kaut arī vairāku variantu izstrāde un salīdzināšana ir darbietilpīga, tā ļautu pētniekam būt objektīvākam un darbam saglabāt savu vērtību ilgākā nākotnē.
3. Atjaunot padomju gados iecienītos pētījumus par pašām pētīšanas metodēm. Tas tā laika apstākļos ļāva praktiski izvairīties no cenzūras. Cenzori šos darbus vienkārši nesaprata un nevēlējās parādīt savu nekompetenci. Šos darbus tulkoja arī ārzmēs. Tādi pētījumi paplašināja pētnieku

zināšanas citās nozarēs, vispirms — matemātikā.

4. Deviņdesmitajos gados priekā par Latvijas valsti un savu valsts valodu visi rakstijām latviski. Tagad citu zinātņu nozaru pārstāvji, kuri valda Latvijas Zinātnes padomē, arī sociālajām zinātnēm ir uzspieduši angļu valodu. Vajadzētu panākt vismaz divvalodību. Kas starptautisks — lai finansē, atbalsta, publicē, apbalvo un veicina starptautiskās institūcijas, kādu ir pietiekami. Latvisko atbalsta un visu pārējo dara Latvijas Zinātņu akadēmija. Darbi pēc valodām skaita un apjomā varētu sadalīties apmēram līdzīgās daļās. Tā mēs arī labāk iepazītu cits citu, apmaiņots ar pieredzi un iespaidiem. Vajadzētu pārbaudīt, cik pareizs ir apgalvojums, ka angļu valodā uzrakstītiem darbiem ir plašāka lasītāju auditorija. Tā tas varētu būt ar ļoti specifiskiem un sarežģītiem darbiem dažās dabas un tehniskajās zinātnēs, bet humanitārajās un sociālajās zinātnēs drīzāk otrādi.
5. Pēdējā desmitgadē strauji samazinās iespieddarbu skaits, apjoms un publicēšanās iespējas. Tajā pašā laikā pat prezidenti, ministri un politologi izveido un izmanto savas vietnes (mājaslapas, portālus, blogus) visādu savu materiālu publicēšanai. Elektroniskās atmiņas ir tik milzīgas un lētas, ka daudzviet piedāvā bez maksas līdz 10 GB savu fotogrāfiju glabāšanai. Tos praktiski nevar aizpildīt.

Jaunie pavērsieni

Kopš esejas “Ekonomikas zinātnes īpatnības” publicēšanas elektroniskā formā ir pagājuši divi gadi, un tie šai zinātnes nozarei ir bijuši nozīmīgi. Ir izstrādāta LZA “Darbības stratēģija 2015–2020”, kurā liela vērtība pievērsta ekonomikas zinātnē un LZA Ekonomikas institūtam. Ir uzsākta šīs stratēģijas īstenošana. Ir apstiprināta valsts nozīmes programma EKOSOC — LV “Tautsaimniecības transformācija, gudra izaugsme,

pārvaldība un tiesiskais ietvars valsts un sabiedrības ilgspejīgai attīstībai — jaunas pieejas ilgspejīgas attīstības zināšanu sabiedrības veidošanai”. Programmas izstrādē piedalās visu lielāko Latvijas universitāšu pētnieku grupas. Projekta vadītāja — LZA akadēmiķe *Dr. habil. oec.* Baiba Rivža jau ir saņēmusi Latvijas augstāko apbalvojumu zinātnē — LZA Lielo medaļu — par ievērojamu devumu Latvijas lauku un reģionu attīstības izpētē. Tas vieš cerības, ka ekonomikas zinātne ir nostājusies uz atjaunotnes ceļa un ieņems cienīgu vietu citu Latvija zinātnes nozaru saimē.

Bet jaunā ekonomikas zinātne, visticamāk, vairs nelīdzināsies vakarējai zinātnei. Piemēram, agrāk ekonomikas zinātnes sasniegumus, tāpat kā citās sociālās, humanitārās un vēstures zinātnēs, galvenokārt dokumentēja monogrāfijās, zinātniskos, lietišķā un publicistiska satura rakstos, retāk — tiešos priekšlikumos valsts pārvaldes institūcijām. Tagad priekšplānā izvirzās aktīvākas zinātniskās plašsaziņas formas: dažāda plašuma konferences, simpoziji, pieredzes apmaiņas, semināri u. c. Ir parādījusies pavisam jauna plašsaziņas forma — konsiliji, mēģinot tuvināt zinātniekus, ierēdņus un tautsaimniecī-

bas praktiķus. Publikācijas, īpaši monogrāfijas, atvirzās tālākajos plānos.

Tomēr atkal viena jauna parādība rada bažas. Esejas pamatdaļā rakstīju, ka ekonomikas nozarē aizstāv vairāk promocijas darbu nekā jebkurā citā zinātnes nozarē Latvijā. Pāris gados viss ir izmainījies. 2016.–2015. g. ekonomikā ir aizstāvēti vairs tikai 9(6) promocijas darbi, bet vadībzinātnēs — 28 (22). Pēdējie skaitļi atkal ir lielākie citu zinātnes nozaru vidū. LU vēsturiskā Ekonomikas fakultāte pārveidota (pārdēvēta?) par Biznesa, vadības un ekonomikas fakultāti, ekonomiku nobidot pēdējā vietā. Vai profesionāla zinātniski pamatota naudas pelnīšana aizstās pārdomātu, sociāli atbildīgu tautsaimniecību? Tas vismaz izraisa šaubas, un ir vajadzīgas nopietnas diskusijas un stāvokļa izvērtēšana. Ekonomika nav parasta zinātne. Tās pētīšanas objektu nav radījis ne Dievs, ne daba, bet paši cilvēki. Tādēļ jau viss tur iznāk tik sarežģīti.

Avoti

LZA Gadagrāmatas, laikraksts “Zinātnes Vēstnesis”, LZA elektroniskā mājaslapa, zinātniskās pētniecības institūtu lēmumi, ieteikumi, viedokļi.

Par autoru

Dr. habil. oec. **Oļģerts Krastiņš** ir statistiķis, pedagogs, zinātnieks, daudzu mācību grāmatu autors, mākslinieks (fotogrāfijas māksla). 1955. g., beidzot studijas Latvijas Universitātē, ieguvis ekonomista izglītību. Darbu statistikas sistēmā sācis 1958. g. 1992. g. ievēlēts par LZA korespondētājlocekli, 1995. g. — par LZA īsteno locekli. Jau sākot ar zinātņu doktora darba izstrādi 1974. gadā, pievērsies matemātiskās statistikas izmantošanai ekonomiskos pētījumos. Zinātniskā darba virzieni: pētījumi par Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļiem un dzīves līmeni, lauksaimniecības statistiku, statistikas un ekonometrijas metodēm. 1990.–95. gadā publicējis darbu sēriju par Latvijas saimniecības vēsturi, vēlāk — par teritoriālo statistiku. Kopā publicējis 380 zinātniskos darbus, 45 mācību grāmatas un līdzekļus, daļu no tiem — līdzautorībā. Profesoram ir pāri par 800 publikāciju.

About the Author

Dr. habil. oec. **Oļģerts Krastiņš** is a statistician, university lecturer, scientist, author and co-author of 45 textbooks and study aids, enthusiast in photo art. In 1955, he has graduated the Latvian University as economist. In 1958, he has started work in the field of statistics. Full member of the Latvian Academy of Sciences from 1995. Starting with his Doctoral thesis (defended in 1974) he has been involved in research dedicated to the application of mathematical statistics in economics — he is one of the pioneers in this field in Latvia. Scientific interests: econometric methods, investigation of living conditions and welfare of population of Latvia, statistics of agriculture. In 1990–1995, he has published a series of publicist articles on history of Latvia's national economy, and in the following years — on territorial statistics. He is the author and co-author of 380 published scientific works, including 45 textbooks, in total — more than 800 publications.

PECULARITIES OF THE SCIENCE OF ECONOMICS

Oļģerts Krastiņš

okrast@inbox.lv

Summary

Keywords: *economics, results of scientific work*

The main body of this essay was written in 2015. It was published in the homepage of the Department of Humanities and Social Sciences of the Latvian Academy of Sciences on 28 April 2015. The author considers that the period before 2015 was the most difficult for economics as a science in Latvia. This consideration made the content and spirit of the essay pessimistic. The following two years have marked some positive movements, at least regarding the Latvian Academy of Sciences. Nevertheless, researchers in economics are sure, that the main problems regarding the economics as a science are not solved, and these are, in general, the same as in 2015. For this reason, the main body of the essay was just insignificantly changed, and the new developments are marked in a separate chapter at the end of the essay.